

# КРЫЎДА

## ЧАСТКА ПЕРШАЯ

### На імперыялістычнай вайне

1

І коні ржалі, і людзі крычалі,  
І вылі ваўкі ў лесе,  
Імчаліся першыя эскадроны  
У першае вогнішча вайны,  
Дзе порахам боек запахла паветра.

Рыжыя дрэвы званілі ключамі,  
Лісты свае слалі ўздагон экспрэсу;  
І на вяршыні шырокай кроны  
Косткі сукоў былі відны,  
Хіліліся падатна яны пад ветрам.

. . . . .

Салаўі адпелі, зязюлі адкувалі,  
Адкрычаў сіваграк і ўдод,



Надыходзіла восень, за восень  
сумнейшая.

А на фронце ішлі работы:  
Афіцэры пілі гарэлку,  
Казакі курэй кралі,  
Сапёры нацягвалі калючы дрот,  
А пяхота анучкі сушыць вешала,  
Пяхота правіла мокрыя боты  
І стомленыя ногі каля вогнішча грэла...  
А калі загамоніць шырокі дуб,  
Перадумае салдат многа доўгіх дум:  
Развітаўся салдат з жонкаю маладой,  
І не бачыць салдату яе ніколі,  
Засталася яна за рэчкаю Донам,  
Будуць слёзы яе падаць на плёс,  
Будзе яна плакаць, многа будзе,  
А салдату не бачыць дарог дамоў;  
Сумуе па салдату конь яго,  
Бо не жыць салдату на свеце доўга,  
Не хадзіць яму полем палос,  
Бо ніхто салдата ад смерці не разбудзіць.

І няма салдату ад яе збавення.  
Ці мала за салдата лілі слёзы...  
Маці старая — жыццё падкошана,  
Слёзы яе горкія, як сок з вербы...  
Цягаў бы ты, салдат, сасновае бяровенне;  
Сек бы ты, салдат, на балоце лозы;  
Вязаў бы ты, салдат, белыя кошыкі;  
Не хадзіў бы ты, салдат, бараніць сербаў;



Не кідаў бы ты сваёй хаты ганак,—  
Хаваўся ў лесе дужы і цэлы,  
Кахала б цябе твая жонка Ганна,  
Цешыла б цябе маладым целам...

Калі загамоніць шырокі дуб  
І закалоціцца верхавінне,  
Перадумае салдат многа доўгіх дум,  
Перад кім і ў чым ён вінен.

Здавалася яму,—  
    восень звоніць ключамі,  
І хвоя ў вочы лезе;  
А тым часам  
    коні ржалі, людзі крычалі,  
І вылі ваўкі ў лесе.

2

Тое, што выюць ваўкі ў лесе,  
Тое, што хвоя ў вочы лезе,  
Тое, што восень звоніць ключамі,  
Такое —  
    бывае часта...

Але не бывае звычайным такое,  
Калі пачынаюць шалець коні  
І доўга маўчаць па акопах салдаты,  
Калі пачынаюць гаварыць гарматы,  
Калі пачынаюць спяваць кулі  
Па цэлым Усходнім паўкулі.



Калі —...

калі —...

калі — ...

Спрачаюцца імператары і каралі  
За ўладу на добрай чужой зямлі,  
За нафту ў Персіі, за вольныя воды,  
За нечепаныя ў зямлі пароды,  
За ўсё, на што вочы буржуя сквапны, —  
За нафту, за вугаль, за вапну...—  
Тады ім ідзе на карысць выпадак,  
Тады пачынае сваю працу асадка,  
Тады пачынаюць хлусіць газеты,  
Прадажныя вершы пісаць паэты,—  
Бо маюць праз гэта газеты грошы,  
Бо плацяць паэтам ганарар добры...

А тым часам высыхаюць на травах росы,  
Сохнуць нівы і дождж капае дробны...  
І чакае зямля дужага чалавека.  
А дужыя, дзе яны?

Пастраляны...

І прыходзіць зямлю ўрабляць калека  
З сляпымі вачыма, абсечаным станам,  
І на целе яго маладым відны  
Свежыя раны вайны.

Але зноў пачынаюць хлусіць газеты  
І прадажныя вершы пісаць паэты...  
Усё на карысць —

фельетоны, харэі...

І пачынаюць архірэі...

І поп на дарогах з царкоўным кадзілам



Стогне, галаву ўзняўшы дагары.  
Ён будзе прарокам дажджу і боек,  
І сам ён... святога стану.

Ён словы свае не прадасць танна,  
Бо ў словах яго жыве дзіва,  
І скончыць казанне ён, як дагарыць  
Дзень на палях і на рэчках

альбо як

На захадзе рыжай пакрыецца вохрай

дзень

І прыйдзе дадому галодны статак...  
Тады падпаследак ён грозна стане  
Наклікаць на аўстрыйцаў і немцаў смерць,  
І словы на іх будуць бурай грымець:  
«Изыдите вы, воины во Христе...»

Тады падпаўзуць да яго калекі,  
Раскажуць яму, як раслі яны дужыя,  
Як мелі і рукі, і ногі, і сілу,  
І вочы, што газамі зараз атручаны,  
Каханак, што плачуць па іх маладосці...  
І будуць таму ў яго прасіць лекі,  
Каб больш яны сліўнямі не жылі,  
Каб бачылі жыты, дарогі, сіні,  
Гулялі вяселле і ладзілі заручыны,  
Каб хлеба і радасці было ў іх досыць.

І ён ім на гэта не скажа нічога,  
Хаця яны ў ногі яму палягуць  
І будзе хвароба іх цела корчыць...  
І пойдзе ад іх ён, як злодзей, моўчкі,  
І пойдзе ад іх, хоць яны не заразныя...



У галоднага сабакі — зубоў скрогат,  
У галоднага чалавека — сабачы лямант,  
У бязногага чалавека — ваўчыныя вочы,  
У бязвокага чалавека — жабрачыя вонкі;  
У такіх людзей думкі ў вузел завязаны,  
Такі чалавек свой вузел не развяза,  
Бо ў шчырасць пакрыўджанага не заверыш,  
І будзе ён лекаў сабе пытацца...  
Пакрыўдзіш яго, — ён затоіць горыч  
І крыўду сваю будзе доўга помніць.  
Як выйсця не знойдзе, тады разважыць,  
Хадзіць будзе зверам, глядзець будзе зверам,  
Калоціць яго доўгай хворасці трасца,  
А будзе ён мкнуцца і мкнуцца за гора,  
За раны свае і за крыўду помсціць.

. . . . .

Тое, што выюць ваўкі ў лесе,  
Тое, што хвоя ў вочы лезе,  
Тое, што восень звоніць ключамі,  
Такое —

бывае часта;

А тое, якому гарматы сведкай,

Такое —

бывае рэдка.

3

Лясы пры вялікіх дарогах гарэлі,  
Спадалі ў лесе з лясковак паданкі,  
У попеле гарачым яны пякліся...



І шэптам полымя поўніўся сполах  
Шырокіх вачэй звяроў:

Зубры і ваўкі ад агню звярэлі  
І беглі з лясоў за лістоў лістападамі...  
І плакалі ветры па рыжым лісе,  
Што рана ў пякучым полімі  
Спапяліў маладую кроў.

Жыло ў гэтым лесе звяроў багата,  
Хадзілі яны па звярыных сцежках,  
Дзе стаялі высокія, дужыя сосны.  
Пчол даглядалі маладыя медзвядзёнкі  
І крыўдзілі дзікіх пчол адвеку...

У кожнага звера была свая хата,  
Песціла сонца звярыных дзетак,  
Снавалі павукі празрыстыя кросны,  
Над возерам чыстым гулялі падзёнкі —  
Жыццё іх было ад раніцы да вечара.

Стаялі салдаты, дзівіліся доўга:  
Чаго гэта лес так гарыць буйна,  
Па чыёй гэта волі рушыліся ясені,  
Попел гарачы лавілі азёры,  
Прарэзліва крычалі дзікія качкі;

Чаму закідана вуголлем дарога  
І неба зрабілася шэрым, брудным?  
Выляталі з лясоў языкі ясныя  
І лізалі цьмяныя зоры,  
Што ад часу гарэлі і гаслі...



І можа ім згадкай, а можа адказам  
Загрымелі гарматы, кулямёты засакаталі,  
І дзіўны туман папоўз насустрач  
(Паволі паўзе ён, а вецер засвішча —  
Туман закалоціцца і падымецца вышай).

І гэты туман называлі газам.  
Ад яго салдаты на траве спатыкалі  
смерць,  
Ад яго былі вочы азёр атручаны,  
Праз яго на палях і ў лясах пусцела,  
У салдата гарэла цела.

4

Вось ён ідзе, маленькі салдат,  
Той, які верыць у заступніка-бога...  
Смерць у вачах глытае даль,  
Ветры з-пад ног вырываюць дарогу...  
Вось ён ідзе... Сцежкі гараць...  
(Кожны чалавек смерці не жадае.)  
З-пад хмар прыляцеў і лопнуў снарад...  
У вачах маланкамі цемень сляпая...

Цемень...

Цемень...

Сонца дзе?

Сонца няма...

Сонца ў крыві?!

Маці!

Маці!

Прынясі свой светлы дзень



Ад лясоў блакітных і чыстых крыніц.  
Маці!

Напаследак сыну  
Прынясі вады і кудзеры пагладзь...  
Будзе рад тваім вачам ён снім:  
Чыстая вачэй тваіх суцішыць гладзь.

...Але маці не пачуе,  
не пачуе...

З груганамі цела яго значуе...

. . . . .

Тое, што выюць ваўкі ў лесе,  
Тое, што хвоя ў вочы лезе,  
Тое, што восень звоніць ключамі,  
Такое —

бывае часта;

А тое, якому гарматы сведкай,  
Такое —

бывае рэдка...



## ЧАСТКА ДРУГАЯ

### Дзесяць

1

Жыццё іх сумнейшае за лістапад,—  
Бязногія, бязрукія, сляпыя,  
Ляжалі яны ў лазарэтах і больніцах,  
Кульгалі яны па дарогах знаёмых  
І цела кіямі сваё падпіралі...  
Ляжалі яны на шляхах і вылі пад  
Ветрам, пад снегам,  
пад дымам,  
пад пылам.  
Ляжалі яны пад канём конніка;  
І кожны з іх быў, як апошні зломак  
За ўсё сваё гора, за ўсе свае раны.  
Дзе іх збавенне, дзе іхняя радасць,  
Ніхто не парадзіў ім, не сказаў...



І хто іх дарог дзяды пажнець,  
І хто іх дарог асцё скосіць,  
Якія багі дапамогуць ці мошчы?  
Хадзілі яны аж да Кіцежа-града,  
Стапталі дарогу ў святую Казань,  
Хадзілі яны к стараверам у Кержанец,  
Паказвалі ўсім свае хворыя косткі,  
Расказвалі ўсім пра свае вочы...  
Дзе іх збавенне, дзе іхняя радасць,  
Ніхто не парадзіў ім, не сказаў...

Хадзіла іх разам дзесяць чалавек —  
Дзевяць чалавек — кульгавых калек,  
У дзесятага вочы атручаны газам...  
Сумавалі разам, весяліліся разам...  
Глядзелі разам на сонца заход,  
Як рэкі сівым туманам крыюцца,  
Як дзікія качкі ляцяць над балотам  
І пачынае свой паход  
Вецер —  
Асіны на бок крывяцца  
І дым ад комінаў кладзецца пад плотам.

...І шмат чаго яшчэ бачылі,  
І сталі сябрамі яны...  
Шляхі іх кіямі адзначаны,  
Што ўзяты яшчэ з вайны.

Доўга хадзілі яны,  
Сачылі яны доўга,  
Доўга яны слухалі,  
Да зямлі прыклаўшы вуха:



Штогод ад вясны да вясны,  
Штогод ад восені да восені  
Цямнелі ад выбухаў просіні,  
Зарывам палала дарога.  
І не змаўкалі гарматы —  
Чуўся іх гул глухі,  
Мерлі на фронце салдаты  
Ці йшлі чыкільгаць на шляхі.

. . . . .

...І чулі балоты прэсныя,  
І чулі ўсе птахі лясоў,  
І чулі азёры і доли,  
На вёсках бабулі старыя,  
І чулі ўсе травы дзікія  
Салдацкую сумную песню,  
Паходную песню шляхоў —  
І песню салдацкае долі,  
І песню салдацкае крыўды,  
І песню салдацкай радзімы.

2

Праходзілі дні і тыдні,  
Яны працавалі ў пушчы,  
І жыў на азёрах пошчак...  
І раптам над далямі тымі,  
Дзе ўсцяж драцяныя пусткі,  
Газаў палотны вецер палошча,—



І грукат гарматны сціх,  
І конніцы тупат сціх.

Усю працу сваю пакідалі,  
Пайшлі на шляхі глядзець,  
Каб слухаць шляхі уважліва,  
І дзесяць адно пачулі,  
Пачулі такое тады:

Як рыбу з азёр рыбакі ўзнялі  
Сцюдзёную, як лядзень,  
І чулі, як ціха трава жыве,  
Як ціха азёраў дно начуе  
І доўга грымяць гарады.

Прыйшоў да іх гэты роскат,  
Прыснілася доля шляхоў;  
Гарачае сонца вандровак  
Паклікала ў новы паход.

Пастукала ў іхнія вокны,  
І ім закарцела пайсці  
Туды, дзе ад ліўню намоклі  
Пяскі і суглінкі пуцін.

3

Спакой свой пакінуўшы ў лесе,  
На боль забываючы свой,  
Ідуць яны цэлы ўжо месяц  
І крыўду нясуць за спіной.



І дзевяць з адзінай марай  
Сягоння жывуць на зямлі:  
Адпомсціць усім генералам,  
Што дзень іх крывёй залілі...

І тыдзень ідуць яны пяты,  
І пяты на тыдзень дзень...  
Былі яны колісь салдаты  
І гора не зналі ў хадзе.

Дзесятаму дрэнна і сумна,  
Ўсё сніць ён жніво і снапы,  
І думае іншыя думы  
Дзесяты іх сябра сляпы...

І тыдзень ідуць яны шосты,  
І шосты на тыдзень дзень...  
Схіляюцца руні на ростані,  
І вецер паклоны кладзе.

Ідуць ім насустрач статкі —  
Дзесятаму сняцца сярпы,  
І кажа тады астатнім  
Дзесяты іх сябра сляпы:

— Я з вамі іду, небарака,  
Вачэй жа ў мяне няма,  
Які я вам, хлопцы, ваяка,  
Цяпер ваяваць не нам...

Сляпым толькі марыць пра жыта,  
І лёс іх майго не міне,



Мне век застаецца пражыць так,  
І вы прабачайце мяне.

І дзевяць казалі:

— Пусцім!

І дзевяць казалі:

— Ідзі!

Глядзі там нашу пушчу

І хату нашу глядзі!

Адказваў дзесяты астатнім:

— Цяпер ваяваць не нам...

Заплакаў бы я на расстанне,—

Вачэй у мяне няма.

Відаць, не спаткацца нам болей...—

І кію сказаў:

— Вядзі!

. . . . .

І мацаў ён кіем выбоіны,

І слухаў паход дзевяці...

Ідуць яны тыдзень сёмы,

І сёмы на тыдзень дзень...

Не знаюць ні болю, ні стомы,

Няма ім прыпынку нідзе.

А вораг маўчыць іх закляты,

Дзе стан яго, сіла яго?..

Хадзіла іх дзевяць салдатаў

Без песень,

імя

і сцягоў.



...З нагой ці з рукой кароткай  
 Не знойдзеш ратунку і лек...  
 Ішло пакалечаных продкаў  
 Бяздомнае племя калек.

Дзе гарматы гул громаў сцелюць  
 І мёртвыя сняць навіну,—  
 Ўздымалася дужае цела  
 Вайною ісці на вайну...

Сяляне палацы палілі,  
 І ўсюды руіны ляглі,—  
 Дзе бога калекі малілі,  
 Дзе бога калекі клялі...

Гаворак было пра іх столькі...  
 Казалі яшчэ пра калек:  
 Яны раскідалі лістоўкі  
 Ня плыні вялікіх рэк.

Вяла іх і доўга і многа  
 Іх юная вера ў прасцяг...  
 Яны неслі крыўду на бога  
 І новыя песні пра сцяг.

Не ведаю, не згадаю,  
 Пад шэпты якіх лістоў



На ўлонні нашага краю  
Пралілі яны сваю кроў.

Ці лета было, ці восень,  
Ці як рэкі раслі ў шырыню,  
Сціснулі цела іх смерці восці  
І можа дуб лісцём страсянуў.

І можа тады, калі сонца заходзіць,  
Цела іх груганы дзяўблі...  
Усялякае бывае ў паходзе,  
А яны ў паходзе былі.

Ці лета было, ці восень,  
Ці як рэкі раслі ў шырыню,  
Сціснулі цела іх смерці восці  
І можа дуб лісцём страсянуў.

І могілак іх красаванне  
Стаптана нагамі тады...  
Шуміць яно сёння аўсамі  
Пра іх баявыя гады...

Іх людзі часамі ўспомняць,  
Як поле стрыгуць сярпы...  
Ды доўгую гэту аповесць  
Раскажа дзесяты, сляпы.

1930—1931 гг.